

УДК 378.147.091.33-027.22:373.2.011-051]: 316.647.5
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/40-2-35>

Леся КУЗЕМКО,
orcid.org/0000-0003-3070-6322
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки та психології
Київського університету імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна) l.kuzemko@kubg.edu.ua

ДОСВІД ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ В МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

У статті висвітлено результати теоретичного й емпіричного дослідження із проблеми формування толерантності в майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти. Охарактеризовано сутність толерантності та її місце в особистісно-професійному розвитку майбутнього педагога. Представлено розроблену структуру толерантності вихователя закладу дошкільної освіти, яка включає такі компоненти, як: ціннісні орієнтації, емоційна стійкість, комунікативна компетентність, поведінкові навички. Визначено, що на процес формування толерантності впливають безліч факторів, серед яких: індивідуальні особливості людини та її спосіб життя, культурні традиції народу, навколишнє середовище, засоби масової інформації.

Наведено результати емпіричного дослідження сформованості толерантності у студентів спеціальності 012 «Дошкільна освіта» першого (бакалаврського) освітнього рівня Київського університету імені Бориса Грінченка. Для діагностики використано експрес-опитувальник «Індекс толерантності» Г. Солдатової, опитувальник «Тест толерантності» В. Бойко. За бальною шкалою ступеня вияву показників визначено рівні сформованості толерантності (низький, середній, високий).

Розкрито досвід застосування навчальних і позанавчальних форм роботи в закладі вищої освіти з метою формування толерантності у студентів. Виокремлено педагогічні умови успішного формування толерантності як складової частини особистісно-професійного розвитку майбутнього вихователя закладу дошкільної освіти. До яких віднесено: розроблення навчального контенту для забезпечення усвідомленого розуміння студентами сутності та структури толерантності як інтегративної якості особистості; активізацію пізнавальної діяльності студентів, що спрямована на самодіагностику і саморозвиток толерантності; формування здатностей до ефективної взаємодії з різними категоріями людей на основі поваги, безумовного прийняття, взаєморозуміння.

У висновках наголошено, що визначальними для формування толерантності як компонента особистісно-професійного розвитку майбутнього вихователя є застосування різноманітних форм навчальної та позанавчальної роботи відповідного змісту, гуманне середовище, сповнене поваги та підтримки, безумовного прийняття кожного студента як особистості.

Ключові слова: особистісно-професійний розвиток, педагогічні умови формування толерантності, структура толерантності вихователя закладу дошкільної освіти, толерантність.

Lesia KUZEMKO,
orcid.org/0000-0003-3070-6322
Ph. D. in Pedagogy,
Associate Professor at the Department of Pedagogy and Psychology
Borys Grinchenko Kyiv University
(Kyiv, Ukraine) l.kuzemko@kubg.edu.ua

EXPERIENCE OF TOLERANCE FORMATION IN FUTURE TEACHERS OF PRESCHOOL CHILDREN

In this article highlighted results of theoretical and empirical research of problem of tolerance formation in future teachers of preschool children. Characterized content of tolerance and its place in the personal and professional development of the future teacher. Presented developed tolerance structure for teacher of preschool children, which includes components: value orientations, emotional stability, communicative competence, behavioral skills. Determined, that the process of tolerance formation is influenced by many factors, such as: person individual characteristics and their way of life, cultural traditions of the people, environment, mass media.

Presented results of empirical research of tolerance formation in students of the specialty 012 "Preschool education" first (bachelor's) educational level of Borys Grinchenko Kyiv University. For diagnosis was used express questionnaire "Tolerance index" G. Soldatovoi and questionnaire "Tolerance test" V. Boiko. Determined levels of tolerance formation by using a score scale of degree of manifestation indicators (low, medium, high).

Revealed experience of application of educational and extracurricular forms of work in institution of higher education in order to form tolerance in students. Singled out pedagogical conditions of successful tolerance formation as a component personal and professional development of future teacher of preschool children. Which include: development of educational content to ensure conscious understanding by students essence and structure of tolerance, as integrative quality of personality; activation of students cognitive activity, that aimed on self-diagnosis and self-development of tolerance; formation of abilities to effectively interact with different categories of people on the basis of respect, unconditional acceptance, mutual understanding.

In conclusions emphasized, that determining for the tolerance formation as a component of personal and professional development of the future teacher are the use of different forms of educational and extracurricular activities of appropriate content and a humane environment, full of respect and support, unconditional acceptance of each student as personality.

Key words: *personal and professional development, pedagogical conditions of tolerance formation, tolerance structure of teacher of preschool children, tolerance.*

Постановка проблеми. Нині, у час трансформаційних змін у суспільстві, що спричинені збройними конфліктами та пандемією, особливого значення набувають особистісні якості людини: духовність, людяність, толерантність. Ці якості допомагають будувати гармонійні стосунки з оточенням, налагоджувати конструктивний діалог. Недарма на міжнародному форумі вчителів, який відбувся в Дубаї у 2019 р., представники зі 150 країн світу вирішували, як і чому потрібно вчити дітей сьогодні, щоб вони змінили людство завтра. Уперше за останні десятиліття толерантність та людяність визнали важливішими, ніж інновації. Отже, актуалізується проблема виховання гуманного члена суспільства з толерантним ставленням до оточення, знаннями загальнолюдських норм і правил поведінки і, головне, з умінням послуговуватись ними в дитячому та дорослому віці.

У зв'язку з вищевикладеним закономірним постає пошук дієвих шляхів особистісно-професійного розвитку майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти (далі – ЗДО), спрямованих на формування толерантного ставлення до різних думок, поглядів і переконань; індивідуального, національного та релігійного багатоманіття. Адже поведінка вихователя, його ставлення до оточення подекуди є вирішальними у формуванні світогляду найменших членів суспільства.

Аналіз досліджень. У нашій країні основою для втілення засад толерантності виступає Конституція України, у якій наголошується рівність між політичними, релігійними й іншими переконаннями груп людей чи окремих особистостей. Положення гуманної педагогіки та толерантного ставлення до оточення є також одними із ключових ідей реформування всієї освітньої системи в Україні. У Законі «Про освіту» зазначено, що навчання та виховання має ґрунтуватися на загальнолюдських цінностях і принципах гуманізму та взаємоповаги; у Стандарті дошкільної освіти в Україні (2020 р.), серед інших характеристик нової генерації педагогів, визначено

готовність до побудови освітнього простору в закладі дошкільної освіти, суголосного із цінностями гуманної філософії та педагогіки.

Вивчення наукових праць із проблеми толерантності дозволило виокремити низку вітчизняних і закордонних авторів, які розглядають це поняття з різних позицій, а саме: як характеристику толерантної та інтолерантної особистості (Г. Олпорт); толерантність до невизначеності (А. Гусев, С. Луковицька, С. Баднер, Д. Маклейн та інші); толерантність у структурі особистості (О. Безкоровайна, В. Павленко, М. Мельничук); психодіагностика толерантності (Г. Солдатова, Л. Шайгерова, Т. Прокоф'єва, О. Кравцова), структура толерантності (Є. Левченко) тощо.

Студіювання теоретичних джерел із досліджуваної проблеми дозволило зробити такі висновки:

– у закордонній і вітчизняній науці толерантність як форма самовираження людської особистості не є новою. Вона обґрунтована в дослідженнях науковців як сучасності, так і минулого, однак останніми роками набула особливої значущості й актуальності;

– поняття «толерантність» має велику кількість різних тлумачень залежно від мовленнєвих особливостей країн (зокрема, українською це поняття часто перекладають як «терпимість», із чим ми не погоджуємося), тому в нашому дослідженні послуговуватимемося трактуванням, яке зазначено в Декларації принципів толерантності (1995 р.): «повага, прийняття і визнання багатоманіття культур нашого світу, форм самовираження людської особистості; активна позиція, що формується на основі визнання універсальних прав та основних свобод людини» (Declaration of Principles on Tolerance, 1);

– попри вагомість для сучасного суспільства, формування толерантності як особистісно-професійної якості майбутнього вихователя ЗДО ще не набуло системного характеру, а прояв толерантного ставлення до оточення не є активною усвідомленою позицією багатьох.

Мета статті – висвітлення результатів теоретичного й емпіричного досліджень із проблеми формування толерантності в майбутніх вихователів дітей дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Особистісно-професійний розвиток майбутнього педагога залежить від цілеспрямованої і систематичної взаємодії всіх суб'єктів освітнього процесу закладу вищої освіти. А формування толерантності, як одного з компонентів такого розвитку, відбувається лише в середовищі безумовного прийняття, поваги та підтримки кожного студента. Також з'ясовано, що на процес формування толерантності впливають безліч факторів, серед яких: індивідуальні особливості людини та її спосіб життя, культурні традиції народу, навколишнє середовище, засоби масової інформації тощо. На думку Б. Ананьєва, студентський вік є сенситивним періодом у формуванні особистісних якостей індивіда: «Студентський вік – найбільш оптимальний період для становлення толерантності, на цей процес впливають увага до власної особистості, до способу життя інших, прагнення заявити про себе. Водночас наявні деякі перешкоди для формування толерантності, до них ми можемо віднести підвищену конфліктність, егоїзм, агресивність» (Ананьєв, 1969: 34).

У цьому контексті постала необхідність вивчити рівні сформованості та дієві шляхи формування толерантності в майбутніх вихователів ЗДО. Дослідження здійснювалося в межах магістерського проекту О. Мороз, магістрантки спеціальності 012 «Дошкільна освіта». На першому етапі розроблено опитувальники в Google Формх (основою для яких слугували експрес-опитувальник «Індекс толерантності» (Солдатова, 2008: 171) та опитувальник «Тест толерантності» (Бойко, 1998: 23)); проведено опитування

серед студентів першого курсу спеціальності 012 «Дошкільна освіта» Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка (23 особи, 2020 р.); опрацьовано теоретичні й емпіричні дані.

Визначення загального рівня толерантності студентів здійснювалося за бальною шкалою ступеня вияву показників (низький, середній, високий):

– 22–60 балів – низький рівень толерантності (відсутні знання про толерантність, невміння будувати партнерські стосунки, прояв нетерпимості й упередженого ставлення). Такі результати свідчать про високу інтолерантність особистості та наявність у неї виражених інтолерантних настанов стосовно оточення;

– 61–99 балів – середній рівень (не досить глибокі та систематизовані знання про толерантність, ситуативне ставлення до інших та дотримання соціальних норм). Такі результати показують респонденти, для яких характерне поєднання як толерантних, так і інтолерантних рис. В одних соціальних ситуаціях вони ведуть себе толерантно, в інших можуть виявляти інтолерантність;

– 100–130 балів – високий рівень (грунтовні знання про толерантність, які відповідають світоглядним настановам особистості, повага та прийняття цінностей іншого, усвідомлена толерантна поведінка в соціумі). Представники цієї групи мають виражені риси толерантної особистості. Водночас необхідно розуміти, що результати, що наближаються до верхньої межі (більше 115 балів), можуть свідчити про розмивання в людини «кордонів толерантності». Це може бути пов'язане, наприклад, із психологічним інфантилізмом, тенденціями до потурання, поблажливостю чи байдужістю. Також важливо враховувати, що респонденти, які потрапили в цей діапазон, можуть демонструвати високу міру соціальної бажаності

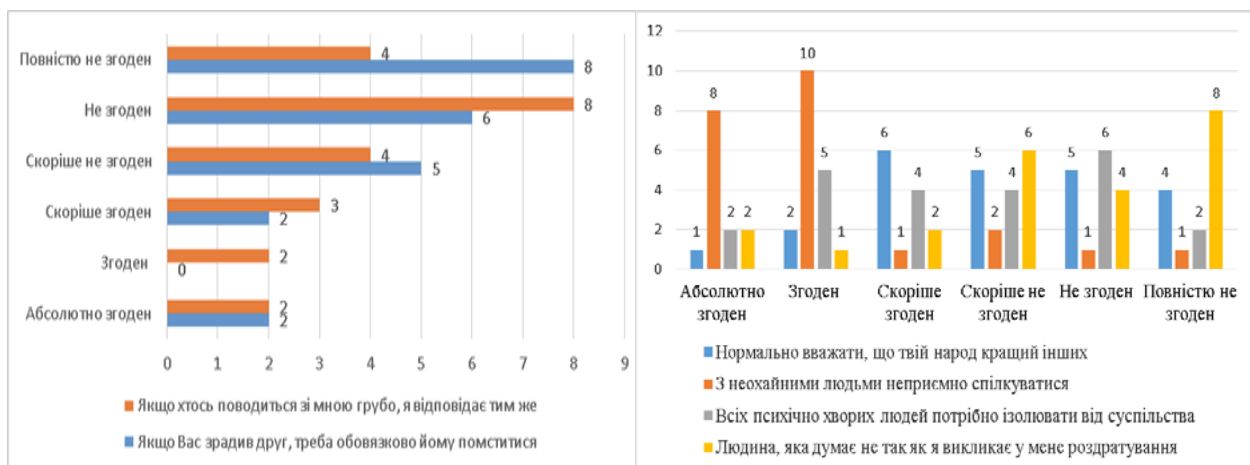

Рис. 1. Відповіді студентів на запитання експрес-опитувальника (за Г. Солдатовою)

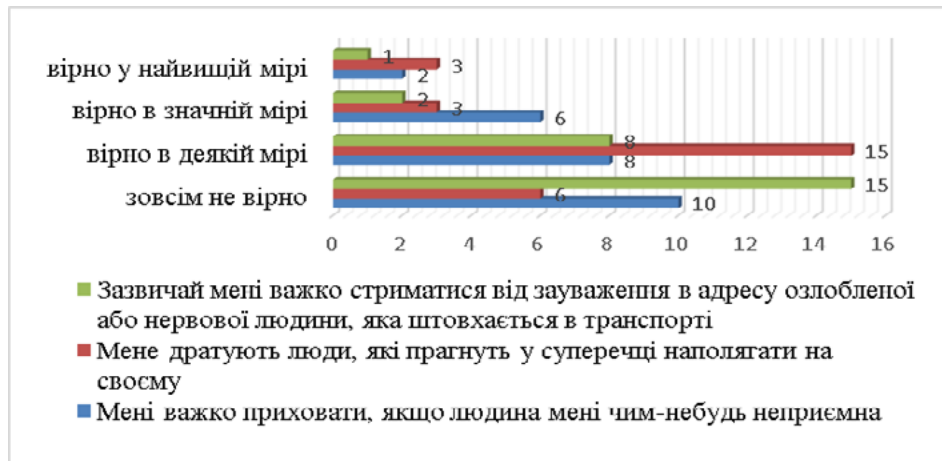

Рис. 2. Відповіді студентів на запитання експрес-опитувальника (за В. Бойко)

(особливо якщо вони мають уявлення про погляди дослідника і мету дослідження).

За результатами ґрунтовного аналізу отриманих даних проведених опитувань визначили стан сформованості толерантності у студентів першого курсу – майбутніх вихователів ЗДО, а саме: на низькому рівні перебуває лише один студент; високий рівень спостерігається в шістьох студентів; шістнадцять респондентів перебувають на середньому рівні. Розглянемо більш детально деякі відповіді студентів. Цікавими, на нашу думку, виявилися відповіді на запитання анкети, що покликані визначити рівень стриманості, терплячості респондентів (рис. 1), вияв толерантності до інших (рис. 2).

На другому етапі емпіричного дослідження нами здійснено пошук дієвих шляхів формування

толерантності в майбутніх вихователів ЗДО. Із цією метою проведено теоретичний аналіз наукових праць для визначення компонентів толерантності, зокрема з'ясовано:

1) компоненти толерантності вихователя ЗДО, як-от: самооцінка (функція стійкості), самосвідомість (спонукальна функція), саморегуляція (вольовий компонент), самовизначення (оціночно-прогностична функція) (Муляр; Андреев, 2010: 19);

2) компонентну структуру толерантності, яка, на наше переконання, може стати основою толерантності майбутнього вихователя ЗДО: ЕС – емоційна стійкість; КК – комунікативна компетентність; ПН – поведінкові навички; ЦО – ціннісні орієнтації (рис. 3).

З'ясовано, що формування толерантності відбувається поступово. Процес формування толе-

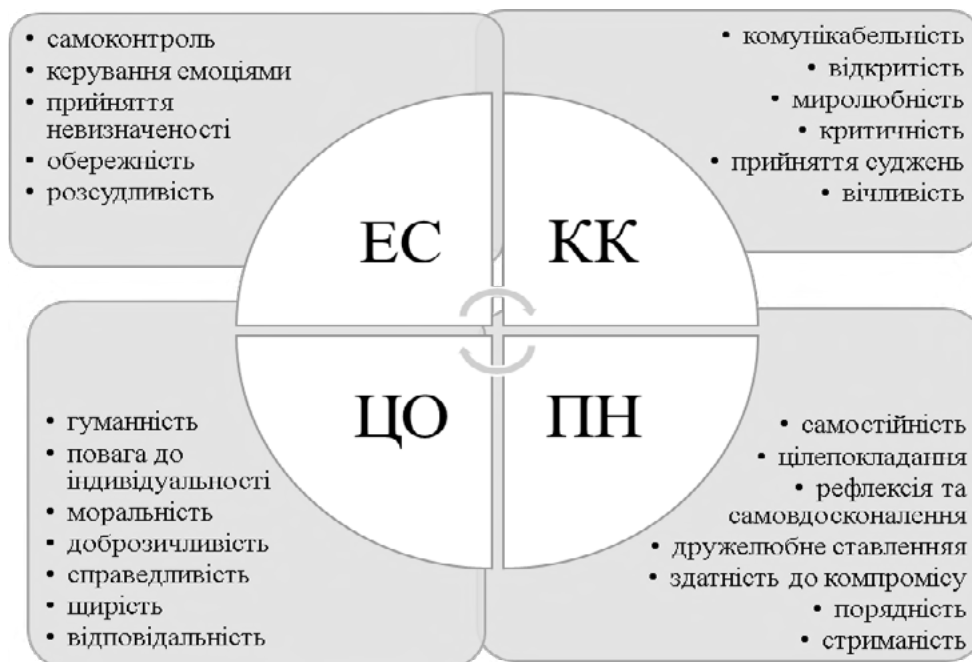

Рис. 3. Компонентна структура толерантності майбутніх вихователів ЗДО

рантного ставлення до оточення складний та багатогранний, проходить декілька стадій: 1) загальна інформація про суб'єкт, з яким встановлюються відносини; 2) формування позитивного уявлення про суб'єкта; 3) обмін думками, виявлення спільних і відмінних рис; 4) домовленість про прийняття поглядів один одного; 5) формування ефективної взаємодії та співіснування (Мижа).

У закладі вищої освіти процес формування толерантності відбувається як у навчальній, так і в позанавчальній діяльності, а його успішність залежить від особистості викладача та студента. Зокрема, під час навчальної діяльності викладачам варто орієнтуватися на співпрацю, діалог, спрямованість на індивідуальність, підтримку, повагу. Не менш важливою умовою формування толерантності у студентів є їхній особистісно-професійний саморозвиток, який відбувається у процесі організованої позанавчальної діяльності в закладі вищої освіти.

Вивчення теоретичних праць та практики організації роботи в закладах вищої освіти щодо формування толерантності у студентів дозволило визначити такі педагогічні умови формування толерантності в майбутніх вихователів ЗДО:

– забезпечення змісту освітнього процесу закладу вищої освіти (як у навчальній, так і в позанавчальній діяльності), що сприятиме усвідомленому розумінню студентами сутності та структури толерантності як інтегративної якості особистості;

– активізація пізнавальної діяльності студентів, яка спрямована на формування толерантності – опанування навичок самопізнання, саморозвитку та рефлексії для самостійного особистісно-професійного розвитку себе як педагога-гуманіста;

– розвиток у майбутніх вихователів ЗДО здатностей до ефективної взаємодії з різними категоріями людей на основі поваги, прийняття, взаєморозуміння. Зазначена умова забезпечується у процесі організованих спільних заходів, спеціальних дискусій, круглих столів, майстер-класів на формування навичок ведення діалогу з умінням аналізувати власні позиції та позиції інших.

Процес формування толерантності охоплював різні форми роботи зі студентами: онлайн-зустрічі, де обговорювалися основні питання із

проблеми; майстер-класи та тренінги; міждисциплінарні проекти; самостійне опрацювання студентами інформаційних ресурсів; виконання індивідуальних та групових завдань (створення постів і плакатів про толерантність, складання розповідей із прикладами толерантного спілкування для дітей дошкільного віку, зйомка відео про важливість толерантності).

У процесі виконання магістерського проекту О. Мороз створено авторський сайт «Толерантність починається з мене». Контент інформаційного ресурсу розроблено для забезпечення змісту і форм позанавчальної діяльності студентів педагогічних спеціальностей у закладі вищої освіти щодо розвитку та саморозвитку толерантності. Сайт створений на допомогу не лише студентам, але й вихователям ЗДО, які починають свою професійну діяльність. На сторінках авторського сайту розміщено інформацію про особливості толерантного ставлення, відеоресурси, творчі завдання, вправи, опитувальники для самодіагностики та методичні рекомендації для педагогів щодо формування толерантності в дітей дошкільного віку.

У результаті порівняння відповідей студентів експериментальної групи на анкетне опитування на початковому та заключному етапах дослідження з'ясовано, що в майбутніх вихователів ЗДО значно підвищився рівень обізнаності із проблемами толерантності, збільшився інтерес до цієї теми і, що надзвичайно важливо, змінилося ставлення до різних індивідуальних проявів оточення.

Висновки. Проведене дослідження підтверджує актуальність пошуку дієвих шляхів формування толерантності в майбутніх вихователів ЗДО та доцільність розроблених нами змісту і форм, реалізованих в закладі вищої освіти зі студентами спеціальності 012 «Дошкільна освіта». З'ясовано, що дієвими є не лише форми навчальної роботи, але й позанавчальна діяльність студентів, яка спрямована на саморозвиток та професійне самовдосконалення. Варто зауважити, що у процесі формування толерантності в майбутніх вихователів ЗДО надзвичайно важливе гуманне освітнє середовище, яке формує активну позицію на основі визнання універсальних прав і основних свобод людини, що стане предметом майбутніх досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Declaration of Principles on Tolerance. URL: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13175&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html (дата звернення: 04.04.2021).
2. Ананьев Б. К психологии студенческого возраста. *Современные психолого-педагогические проблемы высшей школы* : сборник трудов. Ленинград, 1969. Вып. 2. С. 34–35.
3. Психодиагностика толерантности личности / Г. Солдатова и др. Москва : Смысл, 2008. 172 с.
4. Бойко В. Коммуникативная толерантность : методическое пособие. Санкт-Петербург : МАПО, 1998. 23 с.

5. Муляр О. Формування толерантності учнів як педагогічна проблема у загальноосвітньому навчальному закладі. URL: <http://www.myshared.ru/slide/1148949/> (дата звернення: 21.10.2020).
6. Андреев М. Формування толерантності вчителя як проблема сучасної школи. *Наукові записки кафедри педагогіки*. 2010. Вип. XXIV. С. 18–24.
7. Мижа В. Виховання толерантності. URL: <https://osvita.ua/school/method/technol/1117/> (дата звернення: 07.09.2020).
8. Павленко В., Мельничук М. Психологія толерантності особистості (на матеріалі дослідження студентів) : монографія. Полтава, 2014. 244 с.

REFERENCES

1. Declaration of Principles on Tolerance. URL: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13175&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html
2. Anan'ev B. G. K psihologii studencheskogo vozrasta. [Towards college psychology]. *Sovremennye psihologopedagogicheskie problemy vysshej shkoly: sbornik trudov*. Leningrad, 1969. Vyp. 2. Pp. 34–35. [in Russian].
3. Soldatova G. U., Shajgerova L. A., Prokof'eva T. Ju., Kravcova O. A. Psihodiagnostika tolerantnosti lichnosti [Psychodiagnostics of personality tolerance]. Moscow : Smysl, 2008. 172 p. [in Russian].
4. Bojko V. V. Kommunikativnaja tolerantnost' : metodicheskoe posobie [Communicative Tolerance: Methodological Guide]. St. Petersburg : MAPO, 1998. 23 p. [in Russian].
5. Mulyar O. P. Formuvannya tolerantnosti uchniv yak pedagogichna problema u zagal'noosvitn'omu navchal'nomu zakladi. [Formation of students' tolerance as a pedagogical problem in a secondary school]. URL: <https://osvita.ua/school/method/technol/1117/> [in Ukrainian].
6. Andryeyev M. V. Formuvannya tolerantnosti vchy'telya yak problema suchasnoyi shkoly'. [Formation of teacher tolerance as a problem of modern school] / *Naukovi zapy'sky' kafedry' pedagogiky'*, 2010. (Vy'p. XXIV). Pp. 18– 24. [in Ukrainian].
7. My'zha V. Vy'hovannya tolerantnosti. [Education of tolerance]. URL: <https://osvita.ua/school/method/technol/1117/> [in Ukrainian].
8. Pavlenko V. M., Mel'ny'chuk M. M. Psy'hologiya tolerantnosti osoby'stosti (na materiali doslidzhennya studentiv) : monografiya [Psychology of personality tolerance (on the material of students' research): monograph]. Poltava : FOP My'ron I. A., 2014. 244 p. [in Ukrainian].